

Յարեղուած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրի

ԴԱԻԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԴՐԱՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՆԴԱ ՎՐԱՄՏԱՆԻ ԱՆՑԵԱԼԻՑ

Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Ա Ճ Ո Վ

ԻՇԽ. Ա. ՍՈՒՄՐԵՏՈՎԻ

Թարգմանութիւն

Ա.Լ. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Արագածիպ Ա. Բռնաթալաձէի, Նիկ. № 21

1904

Дозволено цензурою. Тифісѣ, 17 марта 1904 года

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՅԱՌԱՋԱՐԱՆԸ

Որքան ինձ յայտնի է, Վրաստանի սարքն ու կենցաղը, ուր կատարում է պիեսիս գործողութիւնը, շատ սակաւ են երեւան եկել ոռւսական բեմի վրայ և այն էլ շատ առաջ: Այդ հանգամանքն անհրաժեշտ է դարձնում իմ ներկայ բացատրութիւնը:

Իհարկէ, գեղարուեստական գլխաւոր դերէիչ պատճառը (ИМПУЛЬСЪ), որ ինձ հարկադրեց պիեսիս նիւթ ընտրել Վրաստանի անցեալը, էր առանձին անհատներին, ժողովրդական բարքերի այն ընդհանուր վառ երանգը և պատմական անցքերի գունաւորումն, որ յատուկ է հարաւին և որը մի առանձին թափով հանդէս է գալիս մանաւանդ պատմութեան լարուած մոմենտներին, երբ մի ժողովուրդ իր վերջին ճիգն է թափում ձեռքից չտալու այն, ինչ որ իր համար ամենայն արդարութեամբ ամենից թանգն է համարում—իր հաւատը և իր անկախութիւնը: Բացի դրանից, ինձ թւում էր, որ այս վերջին հարիւր տարւայ ընթացքում Վրաստանի ունեցած սերտ կապը Ռուսաստանի պետական, հասարակական և հոգևոր կեանքի հետ, վրաց ժողովուրդը դարձնում է աւելի մօտ և հետաքրքրական ոռւս հասարակութեան համար, քան ուրիշ շատ երկրներին ու ազգերին կեանքը, որը դրամատիկական երկերի նիւթ գարծած՝ երևան է հանւում ոռւսական բեմը:

Սակայն ինքնըստնքեան ևս Վրաստանն իր անցեալով աւելի է արժանի ուշադրութեան, քան այն, որ նա գրաւում է ոռւսաց գրականութեան մէջ. արժանի է շնորհիւ այն բանի, որ նրա ամբողջ պատմութիւնը միջառեալ և մինչև Ռուսաստանի հետ տեղի ունեցած ազատ ու բարեյօժար միացման գործողութիւնը ներկայացնում է մի փոքրիկ ազգի անընդհատ, լարուած մաքառումն իսլամի անսահման ոյժի դէմ յանուն քրիստոնէութեան կոլտուրական սկզբունքների: Գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար, միայն թէ Վրաստանի ամբողջ ժողովուրդը՝ թագաւորից սկսած մինչև վերջին աղքատը՝ թէ արեան հեղեղների վնով, թէ առանձին անհատների կամ բովանդակ ազգի անթւելի սխրագործութիւնների շնորհիւ, հարողացել է 1200 տարւայ տարածութեան վրայ պահել-պահ-

պանել այն, ինչ որ չէ յաջողուած իր բոլոր մաքրութեամբ պահպանելու ուրիշ ազգերին, որոնք անհամեմատ աւելի բարե-
յաջող պարագաների մէջ են եղած: Լայն կրօնական համերա-
տարութիւն և յարգանք դէպի օտար դաւանութիւնները, ա-
ռանց սակայն կրօնական անտարբերութեան ամենափոքրիկ
ցոյցի կամ նշանի—այդ բանը պէտք է վկայեն ամենքը, ովքեր
ատիթ են լանցել խորը դիտելու մեր ժամանակի վրացիներէ
յարաբերութիւնները, նրանց վերաբերմունքը դէպի հրէաները,
աղանդաւորները և նոյնիսկ դէպի այն իսլամը, որը ընդամենը
հարիւր հինգ տարի սրանից առաջ քար-քարի վրայ չլքողեց
Թիֆլիսում և ջնջեց Վրաստանի բնակչութեան կէսը: Վրացի
կնոջ անձնական ու ընտանեկան ազատութիւնը և նրա հագգին
ազդեցութիւնը ոչ միայն ընտանեկան, այլև հասարակական
կեանքում թէ վերին, թէ ստորին դասակարգերում՝ ներկայացը-
նում են մի դժուար հաւատալի ու դժուար մեկնելի երևոյթ,
և թէ հակադրելու լինես վրացունու այդ դիրքը ժամանակակից
խլամական կնոջ դերին և յիշես, որ Վրաստանը հազար տարի
շարունակ տնքում էր այդ իսլամի ծանր գարշապարի տակ,
որից հերոսական ճիգեր թափելով՝ շատ սակաւ անգամ կարո-
ղանում էր ազատուել, այն էլ ոչ երկարատե: Իւրաքանչիւրի
անձնական, մարդկային արժանիքը՝ անկախ նրա սոցիալական
դիրքից կամ հարստութիւնից, առանց տեղի տալու լիտու-
թեան կամ անսանձութեան, լիակատար յարգանք դէպի ինքը
ու դէպի ուրիշը—այդ ամենը կազմում է վրաց ժողովրդի բը-
նորոշ գիծը, մի գիծ, որը ջնջել չկարողացաւ իշխանութեան
ոյժի կամ փողի առաջ խոնարհուող այն ստրկական ոգին, որի
մէջ ամփոփուած են իսլամական տէրութիւնների ամբողջ ի-
մաստն ու էութիւնը: Վերջապէս, Վրաստանի թոյլ կուլտուրան
կարողացաւ այնուամենայնիւ պաշտպանել ոչ միայն իր հաւատը,
այլև իր ազգային ուրոյնացումը, իր տիպիկական աղգայնա-
կանութիւնը, մինչդեռ հին պարսից առաւել զօրեղ կուլտուրան
ոյժ չունեցաւ իսլամականութեան մէջ անաղարտ պահպանելու
իր ազգային հազարամեայ բնագծերը:

Քրիստոնէական հոլմանիզմի, կնոջ ազատութեան, մարդ-
կային արժանապատուութեան և ազգայնութեան համար Վրաս-
տանի մղած այդ կուլտուրական կռիւը, կռիւ՝ ևս առաւել ազ-
նիւ նրանով, որ այդ սկզբունքներն իհարկէ, ոչ միշտ դաւան-
ւում էին գիտակցաբար, այլ նրանք թանգ ու սուտ էին և՛ ժո-
ղովրդական մասսաներին, և՛ նրանց ղեկավարներին աւելի շու-
տով բնազդաբար,—այդ կռիւն առաջ էր տարւում ոչ միշտ մի-
ենոյն ճանապարհով, միենոյն միջոցներով: Իսլամի ճնշումից

գտած ազատութեանն արագօրէն հետևում էր անողորմ և արիւնահեղ ստրկացման խիստ շրջան։ Իսլամը հարուածում էր որպէս շանթ ու կայծակ։ Տղամարդիկ կոտորւում էին. իբրև գերիներ, վաճառքի էին հանւում։ Հայրենիքի համար կռող մի բուռն անվեհեր քաջերի հերոսական ջանքերն անդոր էին մի բան անելու այն անթիւ-անհամար պարսիկ կամ տաճիկ, թաթար կամ արաբ զօրախմբերի ու հրոսակների քանակի դէմ, որ ներկայացնում էր իսլամի ոյժը։ Եւ այլադաւանների այդ սպանիչ լծի տակ գալիս, տիրում էր մեռելային հանգիստ՝ հեան էլ մի կրօն—մուսլլ ու անհամբերատար, խիստ ծիսական, անշկրմ, անսէր, աններողամիտ, լի արհամարհանքով դէպի կեանքի ուրախութիւններն։ Ասես անապատի հրաշէկ աւազով խանձուեց ու ծածկուեց Վրաստանի ծաղկազարդ, օրհնեալ բնութիւնը։ Լոեց երգն ու տաղը։ Եկեղեցական զանգակների ձայնը սկսում է գրգռել գոռոզ ու յաղթանակող պետերին. կանանց բաց երեսները վիրաւորում են նրանց կեղծաւորութիւնը, այն կեղծաւորութիւնը, որ սէրը փոխանակել է հեշտանքի, ընտանիքը—հարեմի, հաւատի բոցավառ բռնկումներն ու ջերմաջերմ սէրն առ Աստուած—Փանտիկոսութեան, անողորմ ծիսականութեան և խուզողի անեղ Ալլահի առաջ։ Սակայն իսլամը ոչ լոկ զազրանք է ազդում վրացու պարզ ու պայծառ բնոյթքին—նրա մէջ կան և շատ վսեմ գծեր. նա հօր է ևահեղ, նրա ալիքները, ըստ միջնադարեան վրացու հասկացողութեան, հեղեղել են համայն աշխարհը։ Երուսաղէմը ու Բիւզանդիոնը—քրիստոնէական այդ երկու սրբութիւններն արդէն նրա ձեռքումն են։ Կովկասեան լեռները—Վրաստանի հովիտների այդ հինաւուրց թշնամիները—նրա իշխանութեան ներքոյ են։ Վրաստանը մի կղզեակ է՝ ընկած ծովի մէջ. ծովը մոլեղնած կրօն է մղում նրա ասիերի հետ և պատրաստ է ջրահեղձ անել նրան իր ալիքներով։ Այդ անուշի զօրութիւնը յուզում, բորբոքում ու աղշութեան է հասցնում մարդկանց հարաւային երեւակայութիւնը, մարդկանց, որոնց բոլոր ոյժը կենտրոնացած է իր անձը ոչ թէ գիտակցօրէն, այլ բնազդով ճշմարտութեան նուիրելում։ Սկսում է դրժումն, հաւատուրացութիւն, սպասաւորումն յաղթական թշնամիներին, ստրկահոգութիւն, քրծնումն. վաճառքի է հանւում խիղճը, մոռացւում է այն ամենը, ինչ որ մի ժամանակ կեանքից էլ թանգ էր։ Սակայն ժողովրդի գիտակցութեան խորքում, ստրկացման ամենածանր շրջաններին անգամ, ապրում էր մի հաւատամք։ Այդ հաւատամքի մէջ էին կուլտուրայի այն նուիրական սկզբունքները, որոնց Վրաստանը բնազդօրէն պահում-պահպանում էր իր ա-

րեան հեղեղներէ գնով, կարծես, գիտենալով, որ վաղ թէ ուշ այդ սկզբունքներն անխզելի կապելու են ասիական մի փոքրիկ ժողովուրդ աշխարհի մեծ ազգերի հետ և այդ սկզբունքներէ համար մղած կռիւը փոքրիկ ժողովրդին ևս տալու է սրբազան և անկապտելի իրաւունք, որպէս համահաւասար, մտնելու այդ մեծ ազգերի ընտանիքը: Այդ հաւատամքը՝ թաշն էր—և նըրան պահպանեց գլխաւորապէս վրացի կինը, դարձեալ, կարծես, հնազանդաբար, բայց աւելի ճիշտը՝ լիովին գիտակցաբար ըմբռնելով, որ այդ թաշն մէջ է իր փրկութիւնն ու ազատութիւնը: Վրացական կենցաղի բոլոր պատմիչներն ու հետազոտողները միաբերան յիշատակում են վրացուհու դերը և նշակութիւնը Վրաստանի լուսաւորութիւնը պահպանելու գործում: Վրացի կանայք անգիր էին անում Սուրբ Գիրքը, աղօթքները, վրաց հեղինակների բանաստեղծական երկերը: Նրանք համարեա ամենքն էլ գրագէտ էին և նոյնն իրանց աղջիկերանցն էին ուսուցանում: Տղաներին նրանք պատրաստում էին կուսելու այն սրբազան հաւատամքի համար, որին ապաւինել էին սրտի բոլոր ձգտումներով ու ակնկալութիւններով, որի մէջ ամփոփել էին իրանց ամբողջ յոյսը՝ ազատուելով մի օր հարեմական հարձի վիճակից, կազմելու այնպիսի ընտանիք, որի մէջ պահող-պաշտպանող տարրը ինքը կինը լինէր, և ոչ ներքինին, կինը՝ բաց դէմքով և ոչ թէ ծածկոցով, որը նրանց համար դադաղից էլ վատթար էր: Եւ ահա ջարդից յետոյ, իսլամի լծի տակ, հաւատուրացների, ներքինիների, մեծ ու փոքր բռնակալների տիրացած աշխարհում, ահաբեկուած ստրուկների մթնոլորտում, անել կարօտութեան մէջ սկսում է վրացի կնոջ ազգաշէն գործը: Կանանց մի մասը պատրաստում էր իր զաւակներին ազատութեան յաղթական կռիւ համար: Նա երգում էր նրանց հայրենիքի երգեր, պատմում էր նըրանց նախնիների քաջագործութիւններն ու հերոսական մահը, օրհնում էր նրանց ու խաչակնքում—և այդ բոլորն անում էր՝ ամեն բոպէ դէս ու դէն նայելով, ամեն շըշուկի ականջ դնելով, մահուան ու նահատակութեան վախը միշտ աչքի դիմաց ունենալով: Նա երկիւղ էր կրում և՛ իր, և՛ որ գլխաւորն է, իր զաւակների համար, որոնք բացի մօտ ու արիւնով մօտ լինելուց իրան, մօտ էին արդէն և՛ ոգով, և՛ ամբողջ ապագայով: Կանանց այդ մասը պատրաստում էր մարդիկ: Միւս կանայք պատրաստում էին անցքեր. պատրաստում նոյն տևողականութեամբ, նոյն ըզգուշութեամբ, ամեն բոպէ նոյն երկիւղն աչքի առաջ ունենալով, որ իրանց բազմամեայ աշխատանքը, որպէս ու-

տայն, կարող է յանկարծ լուկ միայն ձեռքի մի կոշտ հպու-
մից ոչնչանալ: Դրանց դերն աւելի դժուարին ու աւելի բարդ
էր: Դրանք հարեմն ընկած կանայք էին, որոնք լաւ կերա-
կրուող ու պարարուող թռչունի նման, նախապէս որոշուած
էին ապրելու ու պահուելու միայն օտարի պահանջներին բա-
ւականութիւն տալու համար: Դրանք չունէին ոչ միայն որեւէ
իրաւունք, այլեւ— որեւէ պարտականութիւն, բացի մի բանից,
այն է՝ ծառայել իրանց տէրերի պազդոտութեան ու տոգանք-
ներին: Երբ, ինչպէս որ այդ յաճախ պատահում էր, այնպիսի
կին էր ընկնում այդ աշխարհը, որ ներշնչուած էր լինում մեր
յիշած առաջին տիպի վրացի կանանց ձգտումներով ու հակում-
ներով, այն ժամանակ այդպիսի կնոջ վիճակը սարսափելի էր:
Ամբողջ հարեմը մի սոսկալի հակապատկեր էր ներկայացնում
նրա ներքին աշխարհին, և նրա մաքառումը պահանջում էր
նրանից ոչ միայն արիութիւն ու անձնուրացութիւն, այլև
բարոյական զիջումներ մի ամբողջ շարք: Նպատակին հասնե-
լու համար նրան վիճակւում էր հաշտուել իր անձի ստորաց-
ման, իր պատւի ու մադկային արժանիքի անարդման հետ:
Այդ ամենն, իհարկէ, անհետեանք չէր անցնում նրա հոգեւոր-
բարոյական պատկերի համար: Երբորդ տիպը ներկայացնում
էին կին-նահատակները: Եւ սրանք անհամար քանակութիւն
էին կազմում: Տեղեկութիւն կայ, որ 1226 թւին 50000-ից
աւելի կանայք հաւատի համար նահատակուել են Խորասանի
սուլթան Զալալ-էդդինի ձեռքով: Սրանք պատրաստում էին
ժողովրդի ոգին, ինչպէս որ առաջինները պատրաստում էին
մարդիկ, իսկ միւսները— անցքեր:

Այդէս ուրեմն, մենք տեսնում ենք, որ Խաչի համար ե-
ղած վրացական բազմադարեան կուլի ընդհանուր տիպը,
որպէս կուլտուրայի նուիրական սկզբունքների մարմնացած մի
հաւատամք, մեզ ներկայանում է հետեւալ կերպով. մատնչող
զինւորութիւնը ոչնչացրուած է ջարդի ժամանակ, շատերը
փախել են, շատերն էլ վերջապէս անձնատուր եղել թշնամուն:
Ժողովրդական ոգին ընկել է: Այդ ժամանակ կիներն է սկսում
իր ստեղծագործական աշխատանքը և սիրով ու խնամքով, եր-
կար ժամանակ կրում է իր մէջ ապագան, որպէս երեխային
արգանդում, համարելով իրան լուկ մի անօթ, որի մէջ պա-
հուած է բարձր բարիք:

Սակայն, ինչպէս որ իր հայրենիքի համար կուտոյ
տղամարդ-պաշտպանների դէմ իսլամն առաջ էր քաշում
իր կարող ու քաջայաղթ զինւորներին, որոնք չնայելով ի-
րանց բոլոր մռայլ կողմերին, անքան հրապուրիչ էին իրանց

ուժով ու մեծութեամբ, այնպէս էլ նա կանանց դէմ պատ-
րաստեց հարեմում և, իբրև դիմադիր ոյժ, առաջ մղեց իր կի-
նարմատին՝ շատ նուազ իր մաքրութեամբ, բայց ոչ նուազ իր
ոյժով: Նրա ոյժն, իրաւ է, միայն ժամանակաւոր յաղթութիւն
կարող է տալ, քանի որ այդ ոյժը հոգեւոր ոյժ չէ, այլ զուտ
նիւթական: Բայց և այնպէս՝ դա հեշտանքի և գեղեցկութեան
այն ոյժն է, որի հետ պատմութիւնը միայն իսլամականութեան
մէջ չէ որ ստիպուած է եղել գործ ունենալ: Հարեմը մեքենա-
յութիւնների և պաշտօնութեան աղբիւր ծառայող կնոջ տիպը
հասցրեց ամենաբարձր զարգացման: Հարեմը կարողացաւ վար-
պետութեամբ, յաջորդաբար իր այդ ներկայացուցիչների մէջ
սպառել, անկենսունակ դարձնել համարեա այն բոլոր բա-
րոյական բարձր սկզբունքները, որոնք դանդաղեցնում, կանգ-
նեցնում էին մեքենայութիւնների ու ոճիրների ընթացքը, և
փոխարէնը զինեց նրանց անխոցելի զօրութեամբ՝ իշխելու
կեանքի ամբողջ զգայնական կողմի վրայ: Ինչպէս որ ստոր են
միջոցները, այնպէս էլ ստոր են հարեմական կնոջ և՛ նպա-
տակները, և՛ ձգտումները: Սակայն նրանց հասնելու, նրանց
իրականացնելու գործում հարեմի կինը ոչ պակաս հաստատա-
կամ է և զինուած, քան բարձր կուլտուրային և բարձր բարո-
յական սկզբունքներին ծառայող կանայք: Եւ միանգամայն բը-
նական է, որ կանացիական երկու կուլտուրաների բնազդա-
կան թշնամութիւնը հասնում է անհաշտելի ատելութեան, երբ
անցքերի ընթացքը դէմ առ դէմ է բերում նրանց միւկնոյն կու-
ղաշտում, ինչպէս որ այդ տեղի էր ունենում շարունակ Վրաս-
տանի և իսլամի մէջ մղուած անվերջ կռոււմ:

Իմ պիեսում բնականաբար ինձ հետաքրքրեց այդ՝ դէմքե-
րով, անցքերով և երանգներով անքան հարուստ արեւելքի աշ-
խարհը: Եւ ցանկանալով ոյժերիս ներածին չափ ծանօթացնել
ուսու հասարակութիւնը վրաց ժողովրդի տիպիկական կողմերի
և նրա պատմական վիճակի ընդհանուր բնաւորութեան հետ,
ես չուզեցի իմ այդ փորձի մէջ կաշկանդուած լինել որեւէ ճըշ-
տիւ ու խստիւ որոշուած պատմական մոմենտով: Դա անխու-
սափելի կերպով իր ժամանակաւոր, անցողական կնիքը կը դը-
նէր և՛ դէմքերի, և՛ անցքերի վրայ—և ազատութիւն չէր տալ
ինձ իր խիստ որոշականութեամբ: Դրա համար պիեսիս ֆա-
բուլան և գործող անձերի անունները մտացածին են, է-
պոխը ճշտիւ չեմ որոշած, և այդ կողմից «Դաւաճանութիւն»-ը
չէ յաւակնում պատմական ճշգրտութեան: Սակայն անցքերի
իմաստն ու էութիւնը պիեսում, գործող անձերի՝ որպէս ժո-
ղովրդի տիպիկական ու գաղափարական սկզբունքների արտա-

յայտլիչների՝ ընաւորութիւններն ու հոգեբանութիւնը, վերջապէս, Վրաստանի պատմութեան ընդհանուր ոգին—այդ ամենն ինձ համար առանձին հոգածութեան և ուշաջան մշակման առարկայ է եղել։ Առանց ինքս ինձանից ծածկելու պիտի թերութիւնները ես այնուամենայնիւ կարծում եմ, որ ոչ մի բանում չեմ շեղուած ներքին պատմական ճշմարտութիւնից, որն, իմ կարծիքով, աւելի կարևոր է, քան արտաքին ժամանակագրական և փաստական ճշտութիւնը, այնպիսի աշխատութիւններում, որոնք չեն ձգտում գիտական նշանակութիւն ունենալու։

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

Սիւլէյման-խան, շահի դրանիկ զնդի հրամանատար և
փոխարքայ Վրաստանում:

Ջէյնար, 40 տարեկան, նրա գլխաւոր կինը, Վրաստանի
Թէյմուրազ թագաւորի այրին:

Ռուքայա, 25 տարեկան, Սիւլէյման-խանի ստրկուհին:

Պախար, Ջէյնարի դայեակը, Անանիա Գլախայի կինը:

Օթար-բէկ, Բարթալինայի կուսակալ, հաւատուրաց վը-
րացի, 50 տարեկան:

Գայիանէ, նրա դուստրը, 18 տարեկան:

Անանիա Գլախա, գիւղացի, 70 տարեկան:

Էրէկլէ, նրա հոգեզաւակը, 22 տարեկան:

Դաթօ, նրա որդին, 25 տարեկան:

Սաքա, աստանդական՝ հոգեւոր դասից, 50 տարեկան:

Ղարա-Պաուֆ, Թիֆլիսի քաղաքապետ:

Ալ-Ռազաք, հաբէշ, Սիւլէյման-խանի ներքինապետ:

Բնսօ, Օթար-բէկի ծառան, 45 տարեկան:

Մայկօ, Գայիանէի դայեակը:

Իքն-Սաադ, պահակախմբի գլխաւոր, արաբ:

Գիզա, վրացի զօրական:

Օրքելիան

Սմբատ

} վրաց ազատ զօրքի առաջնորդներ:

Սիւլէյման-խանի պահակախումբը Վրաց զօրականներու Սիւլէյ-
ման-խանի հարձերու Գիւլացիներու Օթար-բէկի ծառաներու:

I գործողութիւն—Սիւլէյման-խանի ապարանքը Թիֆլիսում:

II և III գործողութիւն—Օթար-բէկի այգին, Գորիի մօ-
տերքում:

IV գործողութիւն—Կիրճ Թիֆլիսի մօտերքում:

V գործողութիւն—Սիւլէյման-խանի ապարանքը Թիֆլիսում:

Ամբողջ գործողութիւնը տեղի է ունենում միջին դարերի
վերջերում, Վրաստանում, պարսից ձեռքով կատարուած նուա-
ճումներից մէկի ժամանակ:

Առաջին գործողութիւնից մինչև երկրորդն անցնում է
հինգ օր:

Երկրորդը և երրորդը կատարւում են մի օրուգիշերում:

Երրորդից մինչև չորրորդն անցնում է հինգ օր:

Չորրորդը և հինգերորդը տեղի են ունենում մի գիշե-
րուայ մէջ:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Ստորայարկի պատշգամբ (терраса) Սիւլէյման-խանի ապարանքում, ամրոցի մէջ, Թիֆլիսում, Գուր գետի ափին: Ետեւ վարագոյրը ներկայացնում է գետի միւս եզերքին գտնուող քաղաքամասը, Մեռեխի քարափը՝ վերան ամրոց ու եկեղեցի: Պատշգամբը գետից անջատուած է մի շարք մարմարէ գունաւոր, ոլորուն սիւներով, որոնք միացած են կամարներով և զարդարուած արարական դրերով ու արեւելեան բազմազոյն նախշերով: Չորս կողմը վարդեր և պտատուկ բոյսեր: Հանդիսականներից աջ ու ձախ պատերին ոսկենախշ քանդակներ և արծնապակէ զարդանկարներ: Պատերում քանդակազարդ դռներ: Բեմի մէջ տեղում—քառանկիւնի տապան, որը լցւած է անկիւնների չորս առիծի երախներից թափուող անուշահոտ ջրով: Աւազանից դէպի ձախ—լայն դահուլ՝ վերան զարդեր ու բարձեր: Վաղամուտ գարուն է: Պայծառ վերջալոյսը զգալի արագութեամբ տեղի է առլիս պայծառ լուսնեակ դիշերին:

Սիւլէյման-խանը՝ չոր-չոր, բարձրահասակ մի ծերունի, թուլ գէմքով, ակ միւրով, որի մէջ հառ-հառ միայն երևում են ճերմակ մազեր, երկայն արքայական հագուստով՝ բաղմած է դահուլի վրայ: Գլխին բարձր, ճերմակ ապարօշ՝ զարդարուած ադամանդեայ փետուրով: Ծնկներին դրած է մէջքից կտպած սուրը, որից կախուած են թլրսիմներ, և որի վրայ երևում են Ալ-Ղորանից առած դանապան մականդրութիւններ: Գահուլի ետեւ կանգնած են թիկնապահներ՝ սպառազէն, գլխներին ապարօշներ: Գահուլի ձախ կողմում—նիւքինապետ Ալ-Ռազաքը՝ հասալիկ հարէշ, ճարպկալիւծ երեսով և փոքրիկ, անհանգիստ աչքերով: Այ կողմում—Ղարա-Իսուֆը՝ ցանցառ միւրով, չոր-չոր, միջահասակ: Սիւլէյմանի առջ կանգնած է Օթար-բէկը՝ Գորիի էրեսօւր, բարձրահասակ, լեքլեք, յաղթակազմ, պարսկական հագուստով, անմիւրօք, ճերմակ բեղերով, որոնց ծայրերը հասնում են մինչև կուրծքը: Յօնքերը թաւ, երեսն առնական, բայց բաց ու պարզ և երբեմն կենսուրախ. երեսին խորին վէրքի հետք, որն անցնում է ճակատից մինչև այտի կէտը: Վրան գէնք չկայ: Լսում է Գուրի խուլ մռնչիւնը: Ալ Ռազաքը, Ղարա-Իսուֆը և Օթար-բէկը կանգնած են գլխակոր, աչքերը գետին յառած, հագուստների փեշերով ձեռքերը ծածկած: Սիւլէյման-խանն ասեղ, բայց յսգնած, մեռելանման դեղնած գէմքով անշարժ նայում է դէպի վեր՝ ձեռքին փերուզէ թասը (տէրուղորմեա) ղցելով: Երկարատե լուսնին: Պալատականները հողիւ շունչ են քաշում:

I

Սիւլէյման-խան. Մեծ է Ալլահը:

Երեք պալատականներ. (Խոնարհուելով) Մեծ է Ալլահը: (Լուռութիւն):

Սիւլէյման-խան. Փաղիշահը յանդիմանութիւններ է ուղարկում ինձ՝ Գիւրջլստանի պետիս: Դեռևս հեռուից է

խուլ դղրդում նրա գայրոյթի որոտը: Մենք ամենքս էլ նրա ոտքի փռչին ենք:

Երեք-պալատականներ. Թող նրա շուքը ծածկէ արարաշխարհը:

Սիւլէյման-խան. Իմերէթի նենգամիտ թագաւորը՝ ազդուած Ախալցխայի փաշայի՝ այդ անիծեալ սիւննիի սպառնալիքներից՝ ծպտեալ մարդիկ է ուղարկում Քարթալինիա և զով ու թարմութիւն է ներշնչում անհաւատ, շուն-քրտոտնեաների սրտերին:

Օթար-բէկ. Թող աղուէսների և չաղալների ծարաւը յագեցնէ նրանց արիւնը:

Սիւլէյման-խան. Սո՛ւր է իմ աչքը և նո՛ւր է իմ ականջը (աչքը դարձնում է Օթար-բէկին): Գորու էրիսթաւ *), դո՛ւ ես իմ նեցուկը Քարթալինիայում: Քո լեզուն ականջ է շոյում, բայց քո սրտում դաւաճանութիւն կայ թաքնուած:

Օթար-բէկ. Թող ես զո՛հ գնամ քո արդարութեան, ո՛վ տէր: Քո գայրոյթն անեղ ու անսպասելի է ինձ համար, որպէս կայծակը պարզ ու պայծառ օրին: Իմ սիրտը մաքուր է քո դատաստանի առաջ:

Սիւլէյման-խան. Երբ դու երես դարձրիր խաւարից և ընդունեցիր խաւարի լոյսը, ես մոռացայ քո յանդուգն կոխը իմ անյաղթելի զօրքի հետ: Ես մօտեցրի քեզ իմ գահին և քեզ՝ իմ ստրկին՝ յանձնեցի իշխանական ղեկս Քարթալինիայում:

Օթար-բէկ. Ո՛վ փէյղամբարի սուր, Ինձ արժանացրած շնորհներիդ համար ես ոչնչացրի այն տաճարները, ուր մի ժամանակ ինքս էի աղօթում: Ես խորտակեցի նախնիներիս շիրիմների կամարները, և այժմ գայլերն են ոռնում նրանց գերեզմանների վրայ: Միթէ ես խնայեցի իմ մերձաւոր կամ հեռաւոր արիւնակիցներին: Միթէ դու չէիր, որ ինձ ասում էիր — դո՛ւ ես, Օթար-բէկ, իմ հուրն ու սուրը: Միթէ այս ձեռքը չէ, որ անա արդէն տաճանաւթ տարի է քրիստոնէական հարամ արիւնով ներկում է Կուրի և Արազվայի ջրերը, և միթէ այդ արեան հետ քիչ եմ խառնել ես իմ եղբայրների, հարազատների և բարեկամների արիւնը: Քար-քարի վրայ չթողնելով՝ ես փլատակ արի քսանուերեք եկեղեցի, գետնի հետ հաւասարեցրի տաճանաւթ վանք և տէր-բաբաների ու սեպուխաների՝ անարգուած մարմինները փայտէ խաչերից կապած՝ նետեցի գետը, որ լողան դէպի Կասպից ծովը: Փառք Իրանին: Ես, ծննդովս վրացի, ոտքի տակ տուի Վրաստանը, որպէս որ-

*) Էրիսթաւ—գաւառի, շրջանի կուսակալ, կառավարիչ:

դիւն է ոտքի տակ տալիս իր անառակ մօրը, և նրան կապկը-
պած ու հնազանդած՝ բերի, գցեցի քո ոտքերի տակ: Եւ եթէ
այդքանը դեռ բաւական չէ, եթէ այդ բոլորը հաճելի չէ քո
յիշողութեան, ես—քո զոհն եմ: Վերջ տուր կեանքիս, զօրա-
ւոր արքայ (խոնարհուում է նրա ոտքերի առաջ):

Սիւլէյման-խան. (Լսում էր՝ բոլոր ժամանակ աչքերն անշարժ)
Կախէթի էրսթանն աւելի հաւատարիմ է քեզանից: Նա տասն
կերկու նզովուած երեւոյթներ ողջ-ողջ թաղեց գետնի մէջ
մինչև կոկորդը և եօթն օր, եօթը շմբ ու կրակ օր թողեց նը-
րանց այդպէս, որ ճանճերի և մօղուկների կերակուր դառնան:
Նրանց վախուկ, նապաստակ կտրած սրտերը չդիմացան այդ
չարչարանքներին. նրանք բաց արին մեր առաջ Երևանի սար-
դարի դիտաւորութիւններն ու մեքենայութիւնները: Նա իմ
տակը փորում է Սպահանում: Նա պարգևներ է ուղարկում փա-
ղիշահին և ամեն մի պարգևին մի-մի զրպարտութիւն կցում
իմ մասին: Իսկ ես ինչով արդարանամ:

Օթար-բէկ. (Ոտքի կանգնելով) Սրիդ զօրութեամբ, հով կա-
բող արքայ:

Սիւլէյման-խան. (Մտախոհ) Միայն սուրը չէ իշխող-
ների զօրութիւնը: Երկմը է տեղում առիւծի գաղտագողի մօտե-
նալը որսին, բայց երբ նա վրայ թռաւ զոհին—թռիչքը պէտք
է անշեղ և հաստատ մահաբեր լինի: Քնացրիւ թշնամուդ և
ապա յօշոտիւր նրան:

Ղարա-Դաուդ. Հինաւուրց Սիւլէյման արքայի իմաս-
տութիւնը փոշի է մեր մեծափառ տիրոջ իմաստութեան սուաջ:

Սիւլէյման խան. Երևանի սարդարը հազար ու մի պար-
գևներ է թափում փաղիշահի դահի տուաջ: Նա ուղարկում է
ոսկի ու արծաթ, Ղարաբաղի նժոյգներ, քարվաններով բրինձ,
մրգեղէն ու ցորեն, ամրակազմ ստրուկներ և գեղանի ստրուկ-
հիներ: Նա փորսող է տալիս փաղիշահի ոտքերի տակ և աչքը
տնկել է իմ Գիւրջստանին: Իսկ ռը էր այդ վախկոտ շունը,
երբ ես սրանից քսան տարի առաջ, որպէս սպանիչ ժանտախտ,
ոչնչացրի Վրաստանի քաջերին իրանց կանանցով ու երեսանե-
րով: Միթէ նա էր, որ Կախէթի և Քարթլիների իշխաննե-
րին դարձրեց իրանի ստրուկներ, իսկ ազնւականներին և ժո-
ղովուրդը—որսկան շների կերակուր: Ձէ՞ որ ես էի Գիւրջս-
տանի արեւ խաւարեցնողը և այս ձեռքն էր, որ դուրս գլխեց
նրա վերջին թագաւորի կրծքից նրա թրպրտող սիրտը (տան
դուր կամացով բացում է դէպի պատշգամբ: Դուան յետեւը կանգնած է
Ջէյնարը՝ պարսկական ճոխ հագուստով):

Ղարա-Դաուֆ. Ո՞վ կարող է դիմա-
դրել անյաղթիդ զօրութեան:

Ալ-Ռազաք. Դհու ես Ալլահի մանգաղը:
Օթար-բէկ. Թող կուրանան քո թըշ-
նամիները:

գրեթէ ամենքը
միասին:

Սիւլէյման-խան. (Գլուխը խոնարհելով) Եւ անա մարդուս
փառքը: Ես այստեղ նստած եմ իմ գահի վրայ, իսկ թշնամի-
ներս արդէն մոռացել են իմ ոյժը և օղակի պէս պատել են
չորս կողմս:

Օթար-բէկ. Փորձիր իմ հաւատարմութիւնը, մեծագոր
տէր: Ես կը զինեմ ամբողջ Գարթալինիան, գրահ կը տամ դէ-
պի Գութայիս ու Ախալցխա, Իմերէթի թագաւորին և Ախալցը-
խայի փաշային իրար կը կապեմ մի չուանով և խուրջինի
պէս, էշի մէջք բարձած՝ կը բերեմ, կը ձգեմ նրանց քո դրան,
շեմքին: Հրամայիր միայն—և ես կը յարձակուեմ Երևանի վրայ.
Ես սարդարի գլուխը կաշւէ պարկի մէջ գցած՝ կ'ուղարկեմ
քեզ:

Սիւլէյման-խան. (Խորահայեաց նայելով նրան) Երբ կը գայ
ժամանակ, ես կ'արձակեմ քո կապը: Իսկ այժմ դեռ վաղ է:
Փաղիշահի հրամանով կը թռչի սարդարի գլուխը: Ղարա-Դա-
ուֆ:

Ղարա-Դաուֆ. (Խոնարհուելով) Հրամայիր, մեծագոր տէր:

Սիւլէյման-խան. Մի ստրկական նամակ շարադրիր՝ փա-
ղիշահին ուղարկելու: Նամակը ինքդ կը տանես՝ պարզեմբի
հետ միասին: Օթար-բէկ, այսօր դեռ կէս-գիշերը չհասած՝ դու
ճանապարհ կ'ընկնես Գարթալինիա: Տասնամէկ օր ժամանակ
եմ տալիս քեզ: Այնտեղից կ'ուղարկես ինձ մի բեռն իստակ
ոսկի, երեք բեռն արծաթ և տասնուերկու նոյսգ ձի: Առաջին
նոյսգը պէտք է ճերմակ լինի՝ որպէս ձիւն, և վերջինը—սև,
որպէս գիշեր: Եւ սկսած առաջինից մինչև վերջինը՝ ամեն մէ-
կը պէտք է այնքան ազնւարիւն լինի, որ կաշու տակից երևայ
երակներ ջանցը:

Օթար-բէկ. (Խոնարհուելով) Ամենն էլ պատրաստ կը լինի
իննը օրուայ մէջ:

Սիւլէյման խան. Կ'ընտրես ամենասիրուն աղջիկներին,
որ իմ կողմից պարզե ուղարկեմ փաղիշահին: Ես ինքս կը
քննեմ նրանց գեղեցկութիւնը և վնայ քեզ, թէ որ... Սպասիր...
Ես լսել եմ, դու աղջիկ ունես:

Օթար-բէկ. (Յուզմունքը զսպելով՝ հանաքով) Քառասունից ա-
ւելի, տէր իմ, շնորհիւ մարգարէի, որն ազատեց մեզ մի կին

ունենալու վիճակից. օրհնեալ լինի նրա անունը: Նրանցից լաւագոյններին ես կը ներկայացնեմ քո լուսափայլ աչքին:

II

Ձէյնաք. (Դուռը բանալով եւ երեսի ծածկոցը յետ ձգելով) **Օթար-բէկ,** չմոռանաս եւ Գայիանէին ուղարկելու:

Օթար-բէկ. (Տնցուելով՝ մի քայլ յետ է գնում եւ որպէսզի յուզմունքը թաղցնել կարողանայ, խորը զուխ է տալիս: Ձէյնաք մօտենում է Սիւլէյման-խանի թախտին, խոնարհւում է, համբուրում է նրա ծնկները, ապա վեր է կենում ու նստում նրա կողքին: Միեւնոյն դռնից դուրս է գալիս պառաւ Իսախարը եւ կանգնում է բեմի խորքում, սինի մօտ: Ղաքա-Իւսուֆը եւ Ալ-Ռազաքը խոնարհւում են Ձէյնաքի առաջ):

Սիւլէյման-խան. Ո՞ւմ մասին է խօսքը, Ձէյնաք:

Ձէյնաք. Ո՞վ Վրաստանի՞ արեգակ. վաղուց անցել, գնացել է այն անիծեալ ժամանակը, երբ իմ աչքերը դեռ չէին տեսել ու ճանաչել քեզ, երբ իմ սիրտը դեռ չէին փռուած քո ոտքի տակ: Դ՞ու ես այժմ ե՞ իմ հայրենիքը, ե՞ իմ հաւատը, ե՞ իմ տէրն ու տիրականը: Բայց երբ ես դեռ քոնը չէի—օ՛, անիծուի այդ սև օրերի յիշողութիւնը—երբ ես դեռ լծակից էի Գիւրջստանի այն անարժան թագաւորին, այն ստոր ու ստահակ երկչոտին, որին քո կարող ձեռքը սպանեց, ես քաջ ճանաչում էի իմ խորամանկ ժողովրդին: Օ՛, ի զո՛ւր չէք, որ ես այսքան տարիներ շարունակ աղերսում էի քեզ—մի խնայիր նրանց արիւնը, ոտքի տակ տո՛ւր, կխճորիր նրանց: Միայն երկիւղն է ուղղում նրանց խաբեայ սրտերը:

Սիւլէյման-խան. (Անդաբար) **Օթար-բէկ,** լո՛ւն են նշանաւորում թագուհու խօսքերը:

Օթար-բէկ. (Նրան կորցրած): Չգիտեմ, տէր իմ: Թագուհին զայրոյթի է արժանացնում իր հլու ծառային:

Ձէյնաք. (Սրհամարհանքով) զայրոյթի արժանի է առիւծը, եւ ոչ աղուէսը: Տէր իմ, նա դեռ չկարողացաւ խաբել քեզ եւ չի էլ կարող, քանի ես կենդանի եմ: Հեռուն թէ մօտիկ՝ ես գիտեմ՝ ինչ են պատրաստում քեզ համար: Ես չեմ թողնիլ, որ քեզ խաբեն: Եւ քո ամբողջ պահակախումբը չէ կարող քեզ պահպանել այնպէս, ինչպէս որ իմ սէրն է պահպանում: **Օթար-բէկ,** ո՛ւր է քո աղջիկը, որ դու ունեցար քո առաջին ամուսնութիւնից Մուխրանի բատոնի դստեր հետ, այն դստեր, որի յորդորանքներով դու այնքան երկար կռիւ մղեցիր մեր անպարտելի սրբի դէմ Ախալքալաքի լեռներում: Ո՞ւր է Մարիամից ծնուած աղջիկդ... (Նայում է երեսին սուր ու լարուած հայեացքով):

Քո քրիստոնեայ կին Մարիամից: Նա ընկաւ տիրոջն ձեռքից՝
պաշտանելով քո ամրոցը, երբ դու Գութայիսում քարշ էիր
գալիս Իմերէթի արքայադստեր ետեից և նրա գող հօր օգնու-
թիւնն էիր խնդրում անյաղթ Սիւլէյմանի դէմ պատերազմելու
համար: Ո՛ւր է քո այդ աղջիկը, Գայիանէն: Ասա, որ մեռել է:

Օթար-բէկ. (Ջղածգարար բռնելով իր հազուստի փեշերը, զու-
նաթափ, աչքերը լայն չոած, լուռ է, խօսք չի գտնում ասելու):

Ջէյնաք. (Աչքը չնկաղնելով նրանից) Գոնատուէր, գոնատուէր,
ստորաքարշ աղուէս: Գայիանէն կենդանի է, ո՛վ Վրաստանի ա-
րեգակ: Նա թագցրել է իր աղջկանն անմերձհալի անտառնե-
րում, Ախալցխայի մօտերքում: Գայիանէն աճել, ծաղկել է, որ-
պէս լեռնային շուշան, և Օթար-բէկն հիանում է նրա վրայ՝
գաղտուկ այցելելով նրան շարունակ: Ընդարձակ է հաւատու-
րացի հարեմը,—ճ, եթէ նա սիրելիս չլինէր կանացի գեղեցկու-
թիւնը, այնպէս հեշտութեամբ ոտքի տակ չէր տալ այն ամե-
նը, ինչին որ հաւատում էր,—բայց այդ հարեմում չկայ
Գայիանէն, և չկայ մէկը, որ հաւասար լինէր նրան իր
գեղեցկութեամբ: Օթար-բէկ, քեզ համար պահիր քո բոլոր
աղջիկներին, իսկ արքային բեր միայն Գայիանէին (նեղ-
նանքով նայում է Օթար-բէկին: Սա կանգնած է գոնաթափ: Ղարա-
իւսուֆը եւ Ալ-Ռազաքը զիշատիչ հայեացք են մեխած նրա վրայ:
Սիւլէյման-խանը աչքերը չարապուշակ կկոցած, իր ամրոց զիրքով յի-
շեցնում է վաղրին, որ պատրաստ է յարձակում դործել: Նրկարատեւ
լուռթիւն՝ ամեն մէկն ապրում է իր զգացմունքով):

Սիւլէյման-խան. Օթար-բէկ, ի՞նչ կ'ասես:

Օթար-բէկ. (Ինքն իրան հաւաքած, միամտօրէն եւ բարեսիրտ
եղանակով) Եթէ այդ է միայն իմ մեղքը—ես անմեղ եմ: Գայիա-
նէին ես քեզ համար էի մեծացնում և ուզում էի բերել, դնել
ոտքերիդ առաջ, իբրեւ մի լաւագոյն պարգև ծառայի կողմից:

Ջէյնաք. (Ցնցուելով ապշած, ակամայից) Ի՞նչպէս, դու...
(Ինքն իրան իշխելով) Վերջապէս:

Սուլէյման-խան. Քանի տարեկան է նա:

Օթար-բէկ. Տասնութեց:

Ջէյնաք. Տասնութը:

Օթար-բէկ. (Շփոթուելով) Շատ կարելի է, թագուհի: Ես
իսկի իմ տարիքը չեմ յիշում, ո՛ւր մնաց որ մի երեխայ աղջկայ
տարիքն յիշեմ: Բայց նա դեռ այնքան մատղաշ է երևում, որ
երկիւղ էի կրում քո գայրոյթը շարժել, զօրաւոր արքայ, այդ-
պիսի մի անարժան պարգև բերելով քեզ:

Սիւլէյման-խան. Շատ խորամանկն ես, քարթալինացի:

Օթար-բէկ. Ո՛վ ամենատես և ամենագէտ. ի՞նչ է իմ խո-